

СПЕЦИФІКА ЮРИДИЧНОЇ ПОМИЛКИ ПРИ ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ ІЗ ЗМІШАНОЮ ПРОТИПРАВНІСТЮ¹

Вчиняючи злочин, передбачений кримінально-правовою нормою з бланкетною диспозицією (інакше кажучи, злочин із змішаною протиправністю), суб'єкт порушує вимоги як кримінального закону, так і іншогогалузевого джерела права, до якого відсилає зазначена диспозиція. Відповідно, при кваліфікації злочинів із змішаною протиправністю повинні встановлюватись ознаки, які містяться не тільки у кримінальному законі, а й у відмінних від нього нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах і правових звичаях, покликаних конкретизувати вимоги кримінального закону, і за ступенем обов'язковості встановлення ці ознаки є однаковими.

Не дивлячись на добре відомі фахівцям переваги, бланкетний спосіб викладення диспозицій у статтях Особливої частини КК України має і свої вади, пов'язані передусім із кричущою нестабільністю вітчизняного регулятивного законодавства, породжує серйозні проблеми як теоретичного (концептуального), так і практичного характеру. Однією з таких проблем, яка належить у сучасній кримінально-правовій доктрині до числа гостро дискусійних, є проблема специфічного змісту умислу в злочинах із змішаною протиправністю, а також релевантності юридичної помилки при вчиненні цих злочинів. Різними дослідниками висловлюються діаметрально протилежні судження стосовно названої проблеми – від несприйняття як такої, що нібито суперечить конституційній презумпції знання закону, постановки питання про можливість помилки особи в оцінці правомірності вчиненого нею діяння до висунення конкретних пропозицій, спрямованих на те, щоб у законодавчому порядку врахувати специфіку психічного ставлення особи до вчиненого у складах злочинів, передбачених кримінально-правовими нормами з бланкетними диспозиціями, і до переконаності в тому, що неврегульованість

¹ Стаття опублікована: Право України. – 2011. – № 9. – С. 82–91.

цих питань у чинному законодавстві породжує небезпеку засудження без вини. Спробуємо з'ясувати, яка з вказаних наукових позицій є більш переконливою і такою, що відповідає потребам правозастосування і відповідному зарубіжному досвіду та, як наслідок, чи повинен КК України містити розраховану у тому числі на злочини із змішаною протиправністю норму про такий різновид *error juris*, як помилка суб'єкта щодо злочинності або незлочинності вчиненого ним діяння.

Передусім хотів би зауважити, що заперечувати проти включення до вітчизняного КК норми про розглядуваний різновид юридичної помилки, посилаючись на закріплене в ч. 2 ст. 68 Конституції України положення «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» означає ігнорувати ту обставину, що вказана презумпція належить до числа спростовних (оспорюваних). Тобто це усталене, апробоване на практиці і закріплене в законі правило, яке правильно відображає більшість ситуацій, на які воно розраховане, але яке водночас надає можливість в інших ситуаціях спростувати таке правило, врахувати неохоплену презумпцією специфіку конкретного випадку.

Тут, мабуть, не буде зайвим нагадати, що ще М. Таганцев виходив із можливості спростувати в судовому порядку припущення знання заборон, за винятком заборон на вчинення тяжких злочинів на кшталт вбивства, зґвалтування, крадіжки, уявлення про заборонність яких кожна людина отримує ще з юнацької пори [1]. З такою диференціацією кримінально караних діянь перегукуються слова Г. Єсакова про те, що сфера презумпції знання кримінального закону як формально-юридичного обґрунтування максими *ignorantia juris* має обмежуватись злочинами, які апріорно заслуговують на моральний осуд [2]. Варто сказати і про те, що включення до КК Франції норми про юридичну помилку (а точніше норми про помилку щодо правомірності вчиненої дії) як обставину, що виключає кримінальну відповідальність (ст. 122-3), пояснюється криміналізацією таких діянь, злочинний характер яких не є очевидним («не лежить на поверхні»), –

різноманітних правопорушень в економічній, податковій, митній, фармацевтичній та інших сферах [3].

Необхідно враховувати і те, що конституційна презумпція знання закону, належним чином оприлюдненого, не є самодостатньою і при вирішенні питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за порушення приписів регулятивного законодавства, повинна братись до уваги у взаємозв'язку з іншими вихідними засадами, закріпленими в Основному Законі країни. З цього приводу П. Маланчук слушно зазначає, що згідно зі ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, а презумпція знання закону якраз і є припущенням того, що людина закон знає. Буквальне ж дотримання положення «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» призводить до того, що фактично стосовно багатьох господарських злочинів діє не конституційний принцип презумпції невинуватості, а, навпаки, – неоспорювана презумпція винуватості. «Такий стан справ є неприпустимим з точки зору забезпечення прав особи, що притягується до кримінальної відповідальності» [4].

Так, якщо за сьогоdnішнього стану податкового законодавства України – стану позамежної складності презумпцію обізнаності платника з його приписами бездумно і некритично перевести в кримінально-правову площину, то будь-яке порушення податкового законодавства, яке має своїм наслідком фактичне ненадходження до бюджетів коштів у відповідних розмірах, автоматично розглядатиметься як підстава для застосування ст. 212 КК, що передбачає відповідальність за умисне ухилення від сплати податків і зборів – типовий злочин із змішаною протиправністю. Утім, конституційний принцип презумпції невинуватості зобов'язує правозастосовний орган спростувати посилення платника податків (його службової особи) на те, що він не знав про ту чи іншу вимогу нормативно-правового акта або (і це наразі є вельми актуальним саме для кримінально-правової оцінки злочинних порушень податкового законодавства) зрозумів цю вимогу неналежним чином.

В аналізованому контексті цікавим і певною мірою повчальним є досвід США. Судова практика цієї країни виробила так зване податкове виключення з максими *ignorantia juris*, яке дозволяє уникати кримінальної відповідальності за вчинення федерального податкового злочину у випадку відвертого незнання про існування або нерозуміння положень податкового законодавства та яке вимагає від обвинувачення доказувати, що податковий правопорушник знав про кримінальну караність своїх дій. Вважається, що, якщо послідовно втілювати у сфері кримінально-правової протидії податковим злочинам загальну презумпцію правової обізнаності особи, то за вчинення податкового злочину міг би бути засуджений, наприклад, укладач податкової декларації, який неправильно витлумачив положення великого за обсягом і навантаженого юридичною лексикою Кодексу внутрішніх доходів. Так само необізнаний платник податків міг би бути несправедливо засуджений за порушення відверто колізійної норми, стосовно правильного тлумачення і застосування якої немає однакового підходу навіть серед експертів із питань податкового права.

Слід зазначити, що в окремих штатах США проблема значущості юридичної помилки вирішена безпосередньо на законодавчому рівні. Обставиною, що виключає кримінальну відповідальність, визнається розумна впевненість особи в правомірності своєї поведінки – за умови, що особа, зокрема, покладалась на офіційну думку або тлумачення закону (КК штату Техас) або проявила старанність у використанні доступних засобів для з'ясування злочинності своєї поведінки (КК штату Нью-Джерсі) [5]. Цікаво, що в подібному ключі розмірковує один із провідних на теренах СНД фахівців із проблематики суб'єктивної сторони злочину О. Рарог. На його думку, роз'яснення компетентного працівника правоохоронного органу про правомірність поведінки особи дозволяє вести мову про те, що помилка особи стосовно протиправності свого діяння може бути вибачена і слугувати підставою для непритягнення особи до кримінальної відповідальності [6]. Ця точка зору імпонує В. Бурдіну, який пише, що «неправильне розуміння

правового значення вчинюваного особою діяння та його наслідків може бути спричиненим неправильним роз'ясненням компетентною особою змісту нормативно-правового акту» [7].

Так, платник податків, який отримав від компетентного органу податкове роз'яснення, цілком природно вправі розраховувати на те, що це роз'яснення є кваліфікованим і ґрунтується на вимогах чинного законодавства. Якщо особа, визначаючи суму податкового зобов'язання, бере до уваги офіційне розуміння окремих положень податкового законодавства, зафіксоване в податковому роз'ясненні, наданому на її запит контролюючим органом, немає підстав стверджувати, що вимоги податкового законодавства порушені цією особою умисно, а отже, що нею вчинено злочин, передбачений ст. 212 КК України. Те, наскільки податкове роз'яснення, у встановленому порядку отримане платником податків, узгоджується з податковими роз'ясненнями, що мають пріоритет, як і з вимогами власне податкового законодавства, вочевидь, не впливає на кримінально-правову оцінку вчиненого, яка в розглядуваній ситуації має даватись з урахуванням відсутності ознак суб'єктивної сторони складу злочину «ухилення від сплати податків і зборів». Результатом надання і сприйняття податкового роз'яснення є підстави визнавати впевненість платника податків у правомірності своєї поведінки, що означає неправильне уявлення особи про юридичні властивості вчиненого нею діяння та однозначно виключає умисел як обов'язкову в цьому разі суб'єктивну ознаку.

Проблема кримінально-правового значення податкових роз'яснень загострюється у зв'язку з їх нестабільністю і суперечливістю. Фахівці зазначають, що податкове законодавство у більшості складних випадків можна розуміти по-різному, інколи діаметрально протилежно. Як наслідок, в Україні нерідко змінюється позиція контролюючих органів, відображена в податкових роз'ясненнях, а платник податків вимушений реагувати на такі несподівані «прозоріння» фіскалів. Сьогоднішнє податкове законодавство є аморфним рухливим «болотом», фактичне застосування якого залежить не стільки від втіленої у тексті закону волі законодавця, скільки від відомчої

правотворчості податкових органів [8]. При цьому, як самокритично визнають самі податківці, листи-роз'яснення, узагальнюючі роз'яснення, накази, інструкції та інші документи ДПА України, за загальним правилом, містять положення, які або відсутні у текстах законів, або перекирчують зміст останніх [9].

У будь-якому разі фактично маються на увазі ситуації, коли презумпція знання (розуміння) платником приписів податкового законодавства «не спрацьовує» (спростовується), що чинить вплив на оцінку психічного ставлення особи до податкового правопорушення та його наслідків, а отже, і на кримінальну відповідальність за таке правопорушення. Як і П. Андрушко [10], вважаю, що незнання законодавства чи неправильне його застосування за певних умов може розглядатись як прояв необережної форми вини у діях (бездіяльності) платника податків чи його службової особи. О. Костенко також переконаний у тому, що неправильне тлумачення закону у випадку порушення останнього виключає вини у формі умислу, але не виключає необережність, і пропонує безпосередньо в КК регламентувати особливості встановлення вини при незнанні закону та при його неправильному застосуванні. Як приклад «правозастосовчої необережності» вченим наводиться ситуація з порушенням вимог антилегалізаційного законодавства з боку призначеного за здійснення фінансового моніторингу співробітника банку, який неправильно витлумачив положення відповідного законодавства та якого безпідставно притягували до відповідальності за вчинення умисного злочину, передбаченого однією з частин ст. 209-1 КК [11].

Твердження опонентів наведеної позиції про те, що формулювання норми про юридичну помилку, розрахованої на злочинні діяння із змішаною протиправністю, ігноруватиме закріплену в ст. 24 КК України інтелектуальну ознаку умислу, при бажанні може бути розцінене як вияв такого собі надмірного юридичного позитивізму, який виходить з того, що всі положення чинного КК є ідеальними, правильними, розумними, а тому змінювати їх в жодному разі не потрібно.

Переконаний у тому, що у випадку вчинення злочину, передбаченого нормою КК із бланкетною диспозицією, усвідомлення особою суспільної небезпеки діяння як характеристика умислу є похідним від розуміння суб'єктом протиправності своєї поведінки, визначеної регулятивним законодавством. Як дуже точно висловлюється з цього приводу І. Шишко, усвідомлення саме кримінальної протиправності при бланкетності норм КК практично мало що дає [12]. Нагадує це твердження теза І. Клепицького про те, що стосовно злочинів, передбачених бланкетними нормами КК, усвідомлення об'єктивних ознак складу злочину і фактичних обставин діяння в жодному разі не гарантує автоматичного усвідомлення особою суспільної небезпеки діяння. Науковець визнає існування випадків, коли у зв'язку із складністю податкового законодавства усвідомлення формальної (податкової) протиправності набуває істотного значення для кваліфікації вчиненого [13]. Так, не повинен нести кримінальну відповідальність за умисне ухилення від сплати податків головний бухгалтер, який під час складання податкової звітності був впевнений у своїй правоті, хоча надалі господарські суди підтвердили незаконність поведінки платника податків і правомірність нарахування податковим органом фінансових санкцій за допущене податкове правопорушення. Висновок про те, що інтелектуальним елементом умислу податкового злочинця має охоплюватись усвідомлення конкретної податкової протиправності, зробила і Л. Брич, на думку якої «виною суб'єкта охоплюється розуміння своїх дій як протиправних також і з точки зору податкового права» [14]. Справді, без розуміння належним суб'єктом тієї обставини, що його діяння суперечить податковому законодавству, немає достатніх підстав вести мову про те, що цей суб'єкт усвідомлював і суспільну небезпеку свого діяння, тобто усвідомлення особою в такому випадку протиправності власної поведінки виступає способом усвідомлення її суспільної небезпеки. З точки зору застосування ст. 212 КК у винуватій особі має бути усвідомлена можливість зіставити свої вчинки із вимогами закону – як кримінального, так і податкового.

Обґрунтованість наведеної вище позиції підтверджується співзвучними їй міркуваннями науковців. Так, В. Лунєєв, оцінюючи помилку в кримінально-правовій забороні, пише, що для усвідомлення суспільної небезпеки злочинів, передбачених статтями КК із бланкетними диспозиціями, від особи вимагаються спеціальні знання або засвоєння змісту додаткових нормативних актів. Безумовна реалізація в цьому випадку традиційної презумпції (незнання закону не є виправданням) буде, на погляд згаданого вченого, класичним випадком об'єктивного інкримінування [15]. Розвиваючи викладену тезу, М. Фаткулліна стверджує, що в тому разі, коли суб'єкт не ознайомився і не мав можливості ознайомитись із новими правилами, які змінюють зміст кримінально-правової заборони з бланкетною диспозицією, він не може притягуватись до кримінальної відповідальності, оскільки в його діях відсутня не лише умисна, а і необережна вина [16].

К. Задоя обґрунтовано розрізняє «традиційні» злочини (вбивства, крадіжки, заподіяння тілесних ушкоджень тощо) і злочини, які становлять собою порушення встановлених або схвалених державою спеціальних правил тим, хто має їх дотримуватись (зокрема, злочини у сфері службової діяльності). Використання формули «усвідомлення особою протиправності свого діяння» стосовно злочинів другого виду видається автору допустимим на тій підставі, що в таких випадках усвідомлення суб'єктом соціально негативного характеру своїх дій відбувається передусім у зв'язку з відповідними спеціальними правилами [17].

Про усвідомлення бланкетних заборон як шлях до розуміння протиправності злочинів із спеціальним суб'єктом пише й О. Бойко, який вважає, що вимушена презумпція правової обізнаності правопорушників державу не прикрашає. Із належності вказаної презумпції до таких, що можуть бути спростовані, впливає, що справедливий закон повинен передбачати різні режими переслідування тих, хто знає, і тих, хто не знає кримінально-правову основу своєї поведінки. При цьому для настання кримінальної відповідальності потрібно, щоб злочинець знав зміст заборони, вказаної у

бланкетному джерелі, і зовсім не обов'язково, що він знав про заборону в КК [18].

А. Наумов вважає, що шляхом конструювання в Особливій частині КК спеціальних складів злочинів, які становлять собою порушення різноманітних правил, законодавець пов'язує усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваного діяння з усвідомленням його протиправності. Якщо відповідний суб'єкт не знає правил, інструкцій чи інших документів, до яких відсилає бланкетна диспозиція кримінально-правової норми, то інтелектуальний момент умислу виключається, а тому особа, вважає дослідник, кримінальній відповідальності не підлягає [19]. Мабуть, варто зробити застереження: не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення саме умисного злочину.

М. Панов і Н. Квасневська зазначають, що при встановленні змісту вини треба довести, що, порушуючи вимоги нормативно-правих актів, які входять до змісту бланкетної диспозиції, особа хоча б у загальних рисах усвідомлювала (могла усвідомлювати), що вона вчиняє протиправні дії. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати це, то кримінальна відповідальність повинна виключатись за відсутністю вини [20]. Звертає на себе увагу та обставина, що названі науковці не розглянули питання, як обстоювана ними позиція співвідноситься з конституційною презумпцією знання особою закону і легальною дефініцією умисної форми вини, інтелектуальною ознакою якої усвідомлення протиправності діяння на сьогодні не охоплюється.

На думку Н. Лопашенко, настав час у формулі вини передбачити для складів злочинів, в основу яких покладено порушення приписів інших галузей права, поряд з усвідомленням небезпеки свого діяння також усвідомлення його протиправності. Ігнорування проблеми усвідомлення протиправності щодо злочинів, передбачених нормами КК із бланкетними диспозиціями, на практиці призводить до об'єктивного інкримінування. Авторка цілком справедливо вказує на неправомірність і неетичність презумпції безумовного знання нормативних актів особами, включаючи тих, хто працює у

регульованих цими актами сферах, якщо в таких численних і суперечливих нормативних актах нерідко не можуть розібратись кращі юристи країни, а то і Конституційний Суд держави [21]. Думка не нова: ще в 1926 р. Е. Немировський писав, що значна частина правових норм, які регулюють відносини в складному соціальному організмі, ставить у скрутне становище навіть юристів, у зв'язку з чим неусвідомлення правової заборонності діяння має визнаватись обставиною, що виключає умисел [22].

Норми про розглядуваний у цій статті різновид юридичної помилки відомі зарубіжному кримінальному законодавству (це, наприклад, § 9 КК Австрії, ст. 14 КК Іспанії, ст. 16 КК Республіки Корея, § 30 КК Польщі, § 20 КК Швейцарії, ст. 9 глави 24 КК Швеції, ст. 122-3 КК Франції, § 17 КК ФРН, ст. 38 КК Японії). Висновок про доцільність мати в КК України і КК РФ аналогічні положення, покликані сприяти більш повній реалізації принципу вини, роблять чимало українських і російських науковців (Л. Арчибасова, Б. Волженкін, Ю. Вапсва, Р. Вереша, М. Грінберг, М. Іванов, М. Кропачев, Л. Кругліков, В. Кулигін, В. Лунєєв, С. Склярів, М. Фаткулліна, М. Хавронюк, І. Шишко, В. Якушин та ін.), які цілком логічно, на мій погляд, пропонують диференціювати кримінально-правові наслідки вчиненого діяння залежно від того, наскільки сумлінно (вибачально) помилялась особа з питання про заборонність (протиправність) конкретного діяння. Нагадаю і те, що в проекті КК, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України 12-го скликання з питань правопорядку та боротьби із злочинністю колективом авторів на чолі з В. Смітєнком і внесеному на розгляд Верховної Ради України народним депутатом О. Матковським, серед обставин, які виключають караність протиправної дії або бездіяльності, фігурувала помилка в оцінці правомірності вчиненого – сумлінна хибна думка особи щодо протиправності і караності вчиненого нею діяння (ст. 43 законопроекту).

Законодавче описання аналізованого різновиду юридичної помилки має враховувати специфіку злочинів, передбачених кримінально-правовими нормами із бланкетними диспозиціями, і у зв'язку з цим навряд чи може

обмежуватись згадуванням про усвідомлення (неусвідомлення) тільки кримінальної протиправності. Хоч остання і включає в себе протиправність, що випливає з іншогогалузевого джерела права, яке конкретизує вимогу кримінального закону, вважаю за потрібне акцентувати увагу правозастосувача на помилці особи саме в «регулятивному наповненні» відповідної кримінально-правової заборони.

Таким чином, КК України доцільно доповнити нормою приблизно такого змісту: «Якщо особа сумлінно помилялась щодо протиправності вчиненого нею діяння, ознаки якого як злочину визначені цим Кодексом і нормативним актом чи договором або правовим звичаєм, який не є законом про кримінальну відповідальність, то вона через відсутність вини кримінальній відповідальності не підлягає. У разі, коли з урахуванням обставин справи особа могла уникнути такої помилки, її діяння вважається вчиненим через необережність».

Перевага пропонованого компромісного варіанту розв'язання розглядуваної проблеми (порівняно з уточненням легального описання умислу, в основу якого можна було б покласти диз'юнкцію – усвідомлення особою суспільної небезпеки свого діяння чи його протиправності) вбачається в тому, щоб наголос зроблено не на незнанні закону (а тому скасовувати відповідну конституційну презумпцію, з огляду на її прагматизм, у жодному разі не треба), а на помилці – неправильному сприйнятті змісту нормативно-правового акту чи іншого відмінного від КК джерела.

Г. Яремко висловлюється за звільнення від кримінальної відповідальності загальних суб'єктів злочину у зв'язку з відсутністю вини – незнанням ними приписів іншогогалузевих джерел права, які не мають сили закону і до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини КК [23]. Фактично дослідниці імпонує положення (зокрема, послідовно обстоюване Н. Гуторовою щодо злочинів проти державних фінансів) про запровадження презумпції знання спеціальними суб'єктами нормативно-правових актів (у тому числі підзаконних), які регламентують ту чи іншу сферу професійної

(службової) діяльності, – презумпції, яка, вочевидь, унеможливило помилку спеціального суб'єкта щодо злочинності своєї поведінки.

Однак зумовлена введенням особи в оману відсутність вини, виключаючи наявність злочину як такого (згідно з ч. 1 ст. 11 КК злочин – діяння винне), робить недоречними будь-які розмови про звільнення такої особи від кримінальної відповідальності. Чинний КК України, регламентуючи інститут звільнення від кримінальної відповідальності, виходить із встановлення факту вчинення особою злочину, а тому передбачені законом підстави звільнення від кримінальної відповідальності визнаються nereабілітуючими. Крім цього, зарубіжний досвід законодавчого регулювання юридичної помилки, частково висвітлений вище, не слугує аргументом на користь пропонованого Г. Яремко варіанту розв'язання досліджуваної кримінально-правової проблеми. Річ у тім, що відповідні положення кримінальних законів інших країн наголошують, як вже зазначалось, на тому, наскільки сумлінно (вибачально) помилялась особа з питання про протиправність вчиненого нею діяння, а не на тому, яку юридичну силу мали нормативно-правові акти, щодо змісту яких особа виявилась введеною в оману, і чи поширювали ці акти свою дію на всіх або лише на певні категорії осіб. Врешті-решт Г. Яремко приєдналась до пропозиції автора цих рядків доповнити КК України відповідною нормою. Однак у наведеному мною формулюванні не надається значення тому, який суб'єкт (загальний чи спеціальний) неправильно сприйняв певний нормативно-правовий акт і яку юридичну силу має останній, а акцентується увага на тому, чи сумлінно (з урахуванням обставин справи) помилялась особа щодо протиправності вчиненого нею діяння, передбаченого як злочин нормою КК із бланкетною диспозицією.

Розумію, що висунуте вище формулювання норми про конкретний різновид юридичної помилки містить оціночний елемент, а це при застосуванні запропонованої норми (у випадку включення її до КК) означатиме дискреційну (здійснювану за розсудом) діяльність правозастосовних органів. Щоправда, сумніваюсь у тому, що на

законодавчому рівні тут можлива якась конкретизація – розкриття змісту сумлінності помилки і закріплення вичерпного переліку умов, за яких особа могла уникнути помилки щодо протиправності вчиненого. Якщо звернутись до законодавчих визначень умислу і необережності (ст. 24 і ст. 25 КК України), то є цілком очевидним, що застосування пов'язаних із суб'єктивною стороною норм КК неминуче пов'язане із дискреційною діяльністю правозастосовних органів, яка, звичайно, може включати в себе не просто суб'єктивізм, а корупційну складову.

Висловлю, однак, сподівання на те, що, так би мовити, просте посилання на незнання нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції норм КК, не дозволить особам на підставі пропонованої норми про юридичну помилку уникати кримінальної відповідальності за вчинене. Адже останню буде виключати тільки сумлінна помилка, а саме тлумачення поняття «сумлінний» (добросовісний, старанний, той, хто ретельно виконує певну роботу) передбачає наявність конкретних поважних обставин, які ввели правопорушника в оману. Такою обставиною може бути, наприклад, встановлене в тій чи іншій ситуації порушення порядку оприлюднення нормативно-правових актів. Щодо кримінально-правової протидії порушенням податкового законодавства, на прикладі яких автор цієї статті спробував показати суть проблеми, то йдеться зазвичай про те, що причиною введення платника податків (податкового агента) в оману може стати слідування різноманітним податковим роз'ясненням (у тому числі отриманим не за запитом до контролюючого органу), роз'ясненням з питань застосування податкового законодавства, наданим іншими державними органами (наприклад, Мінфіном, Мін'юстом чи Держпідприємництвом), а так само врахування консультацій і коментарів фахівців у ЗМІ, доступних судових рішень у подібних податкових спорах. Лише сумлінна помилка особи щодо заборонності своєї поведінки, спростовуючи конституційну презумпцію знання особою законів, яку як загальне правило відкидати не слід,

виключатиме кримінальну відповідальність за допущені порушення регулятивного законодавства.

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2 т. Т. 1. – М., 1994. – С. 238.
2. Есаков Г.А. Mens rea в уголовном праве США: историко-правовое исследование. – СПб., 2003. – С. 260.
3. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник / под. ред. И.Д. Козочкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2010. – С. 358.
4. Маланчук П. Функція захисту у справах про господарські злочини у контексті співвідношення принципів презумпції невинуватості і презумпції знання закону // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 8. – С. 110.
5. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части : учебник / под. ред. И.Д. Козочкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2010. – С. 193–194.
6. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб., 2002. – С. 172–173.
7. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія. – Львів, 2010. – С. 473.
8. Кирш А. Страшная крамола // Зеркало недели. – 22 октября 2005 г. – № 41; Твердомед А. Кому не ясно? // Бизнес. – 21 апреля 2008 г. – № 16; Твердомед А. Податок за замовчуванням // Дзеркало тижня. – 31 жовтня 2009 р. – № 42.
9. Трофімова Л., Рева Д. Актуальні питання реалізації законодавчих положень, що регламентують інститут податкових роз'яснень // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 66.
10. Андрушко П.П. Коментар до постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. № 15 // Вісник Верховного Суду. – 2004. – № 11. – С. 18.
11. Костенко О. Необережність при застосуванні закону: «біла пляма» в праві? // Юридичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 75–76.
12. Шишко И.В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. – СПб., 2004. – С. 291.
13. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М., 2005. – С. 63–70.
14. Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія. – К., 2000. – С. 272.
15. Лунеев В.В. Субъективное вменение. – М., 2000. – С. 51–52.
16. Фаткуллина М.Б. Юридические и фактические ошибки в уголовном праве: проблемы квалификации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Уральская гос-ная юрид. академия. – Екатеринбург, 2001. – С. 62–67.
17. Задоя К.П. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – С. 91–97.
18. Бойко А.И. Система и структура уголовного права: В 3-х т. Т. II. Системная среда уголовного права. – Ростов-на-Дону, 2007. – С. 97–108.
19. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 1. Общая часть. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – С. 231–232, 249.

20. Панов М., Квасневська Н. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність // Право України. – 2010. – № 9. – С. 53.
21. Лопашенко Н.А. Введение в уголовное право: учеб. пособие. – М., 2009. – С. 60.
22. Антологія української юридичної думки. В 10 т. Том 7: Кримінальне право. Кримінальний процес / Упорядники: О.М. Костенко, О.О. Кваша; Відп. ред. О.М. Костенко. – К., 2004. – С. 497–498.
23. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 13, 120–121, 155, 160–161, 176.